

SZÁNTÓ JUDIT

Az ascheri V-effekt

■ CSEHOV: IVANOV ■

A Három nővér és a Platonov máig eleven, úgyszólván legendás híre alapján Ascher Tamásnak, a Katona társulatának és egy újabb Csehov-műnek, jelesül az Ivanovnak a találkozása ünnepi estét ígér. Az előadás valóra is váltja ezt az ígéretet, mégis csalódik az, aki az előző két színpadi varázslat ízeit, hangulatait, csúcspontjait várja el vagy kéri számon ettől az Ivanovtól. Ascher, aki rendezőként véleményem szerint az elmúlt években túl korán, időnek előtte klasszicizálta magát, most valami merőben mással próbálkozik, és a rengeteg új gondolattal telített, hajszálfinom érzékenységu lélektani realizmus helyett kemény, rideg, elidegenítő stílusban állítja színre Nyikolaj Alekszejevics Ivanov sivár tragédiáját.

Meglátszik ez mindjárt az első pillanatban Khell Zsolt színpadképén is, amely sajátos hangulatú, meghitt enteriőrök helyett meghagyja a színpadnak a maga kietlen ürességét, és ezt a benyomást a rendtelenséggel: egymásra hányt, jellegtelen, leginkább Varia-karakterű bútorokkal ötvözi. Ekként a változások is könnyen megoldhatók: a Lebegyev-házban játszódó két felvonás ugyanabba az üres térbe némileg más játékokat applikál, de mert a rendtelenségben semminek sincs állandó helye (még a zongora is megfordul a tengelye körül), a harmadik, ismét Ivanovéknál zajló felvonásban is variálódnak a bútorok; jobb szélén kitüntetett he-

lyet kap például az a közönséges Varia-asztal, amelyet a címszereplő íróasztalának nevez ki. Itt kell szólnom arról az üvegezett, átjáró vagy előtér jellegű fülkéről is, amely a színpadteret balról megtoldja: rengeteg játékra, lemeztelenített reakciókra ad Aschernek lehetőséget, lévén a szereplőknek az az illúziójuk, hogy itt nem vagy kevésbé látják őket.

Ebben a térben eleve adott dimenziójú, kistílú, rontott jellemű emberek forgolódnak (nehéz ígével kifejezni a valamennyiükre jellemző súlyos semmittevést, a saját sorsuktól való permanens elidegenedettséget). Míg Csehov köztudottan érzett bizonyos rokonszenvet alakjai iránt, és fájlalta a könnyörtelen ítéletet, amellyel erkölcsi meggyőződésből sújtani volt kénytelen őket, Ascher megtadja a figuráktól ezt a relatív elfogultságot, és nem ismeri el mentségeiket. Eklatáns példa erre a két nőalak beállítására. Anna Petrovnának mindenre felmentést adhatna a halálos kór és az Ivanov iránti szenvedélyes szerelem; Szását megemelhethné ugyanez az érzés, valamint a küldetésébe vetett ifjontian lobogó hit. Ónodi Eszter (Anna Petrovna) mindenekelőtt különösen élettelivé, vérbővé, temperamentumosá teszi ezt a sápkóros figurát (hitelenes egyébként, hiszen a tudóbajjal kezdeti szakaszában lázas, felfokozott aktivitás jár), a második rétegben azonban a feleség alakja erőszakosságával, agresszív nyavalygásával, torz érzékiségé-

Fekete Ernő (Ivanov), Varga Zoltán (Gavrila), Máté Gábor (Sabelszkij), Szantner Anna (Szása), Polnauer Flóra, Nemes Szabina, Tarr Judit és Szirtes Ági (Babakina)

vel egyre kellemetlenebbnek és elviselhetlenebbnek mutatkozik. Ugyanígy Szantner Anna Szásájának egyetlen rokonszenves pillanata sincs: elkényeztetett, akarnok úrilány, aki most éppen egy hús-vér játékszert akar megszerezni magának, és ebben nem ismer pardont; illetve mint „emancipált” nő még szellebélelt ideológiát („tevékeny szerelem”) is gyárt az anyjától örökölt nyers birtoklási vágy álcázására. Ugyanígy sorra vehetnénk a többi lényeges szereplőt is, elsősorban Lebegyevet (Bezerédi Zoltán) és Sabelszkijt (Máté Gábor); a két kitűnő színész alakja egyetlen domináns színét is változatosan képes árnyalni. Lvov doktornak (Rajkai Zoltán) minden pozitív hősi erényből való kivetkőztetése már Csehovnál is evidencia; a kibírhatatlan erénycsósz *A vadkacsa* Gregers Werléjének egy darabosabb, mazochistább variánsa. És mit mondjunk a hierarchia csúcsán álló Ivanovról? Gondoljunk csak vissza – hisz nem volt oly rég – arra a tragikusan nagyszabású hősre, akit Székely Gábor emlékezetes új színházi rendezésében láthattunk: neki árnyéka volt, háttere volt, titkai voltak, amelyeket az előadás szenvedélyesen igyekezett megfejteni. De gondolhatunk Telihay Péter szolnoki víziójára is, amely a címszereplő okkult árnyalakját azokba a jelenetekbe is belecsempészte, ahol különben nem szerepel – hadd alakuljon ki teljes körképe kora társadalmának romlottságáról. Nos, Ascher nem növeli meg ezt a szerepet sem, és az ismét kitűnő formában lévő Fekete Ernővel (nem tagadom: Miskin hercege nekem csalódást okozott) alapján vacak emberkét ábrázoltat, aki harmincas éveit derekára felcsapott rutinos önsziratónak, s úgy tesz, mintha személyében valóban „egy dicső szellem összeomlását” kellene gyászolni, holott legföljebb az élet kezdetéhez tartozó biológiai energiák hevithették, a szokványtól elütő tette – amelyet azóta ezerszer is megbánt – a „zsidó lány” nőül vétele volt. (Az előadás kellő hangsúlyokkal követi nyomon az oroszországi zsidókérdésnek a többi Csehov-drámából hiányzó finom és hiteles visszhangját, amely itt a dráma polifóniájának szerves része. Az író abban a stádiumában ragadja meg a jobb körök raszszizmusát, amikor az még az „egész rendes ember, pedig zsidó” felütésénél tart.)

Máté Gábor, Rajkai Zoltán (Lvov), Fekete Ernő és Nagy Ervin (Borkin)

Itt rögtön meg kell jegyeznem, hogy a szereplőknek ez a statikus és statikusan negatív beállítása könnyen válhatna unalmassá, és tehetné szárazzá, vontatottá az előadást. Ascher művészi egyéniségének sokszínűsége, a társulat számos tagjának mindentudása kell hozzá, hogy ez az *Ivanov* minden mozzanatában élettől lüktető, frappáns, emlékezetes pillanatokban gazdag entitás legyen. Gondoljunk például Ivanovnak a harmadik felvonásban előadott monológjára, amelyet a rendező és a színész számos lebilincselő játékötlettel igazi bravúrszámmá növel, természetes helyet teremtve még a csehovi aurától látszólag oly tökéletesen idegen színpadi meztelesség hosszú pillanatainak is. De nehezen feledhető a felvonásvég is, amikor Anna Petrovna férje durvaságára (egymás után hangzik el a „te zsidó!” vérforraló sértése és az asszony közeli halálának kikiáltása) már csak a számára nyilván kétszeresen tilalmas rágyújtással képes válaszolni, és a házaspár egy groteszkül lírai tablóban, egymás mellett ülve, váltott slukkolásokkal próbál regenerálódni. És még sorra idéz-

hetném a színpadi fantázia egyéb látványos felszíkázásait, néhány mellékfigura – Czakó Klára Második vendége és a Lebegyev-szoaréék három elegánsra suvickolt ifjú lány meghívottja – pazar vizuális kitálásától a fináléig, melyet Ivanov újszerű leleménnyel tálalt és izgatón kérdőjeles halála intonál, és a rádiójával ismét felvonásvéget megjelenítő kísérteties Jegoruska (Kun Vilmos) teljesít ki: ő kapcsolja be azt a gépezetet (szagtalanító? légkondicionáló?), amely mintegy kiszippantja a szereplőgárdát a légtérből.

A már említettek mellett kiváló szilueteket talál telibe Molnár Erika (Zinaida Szavisna), Szirtes Ági (Babakina), Olsavszky Éva (Avdotyia Nazarovna), Varga Zoltán (Gavrila), valamint a néhány év óta mintegy „büntiben” lévő, testhezálló epizód szerepekbe száműzött Bán János (Koszih); az erős hangsúlyokkal felvezetett Nagy Ervin (Borkin) viszont külsősegesen hozta az exhibicionizmust, mint ahogy Rajkai Zoltán (Lvov) is őszintétlenül produkálta a pózok sorozatát. Ezek a gyengébb pillanatok azonban belesimulnak az általában magas színvonalú, összehangolt együttes munkába.

Fel lehetne még vetni a sugallt világkép aktualitásának kérdését, amelyet Ascher mind a díszlettel, mind a XX. század közepe-i idéző jelmezekkel határozottan elemelt a XIX. század végének Oroszországotól; hozzá kell azonban edződnünk, hogy a reprezentatív mai előadásoknak már nincs kiszerezhető, netán iskolai dolgozatok tárgyává duzzasztható mondanivalójuk. Az általános emberi tartalmak, melyeket kiemelnek, jó esetekben felismerhetővé, netán átélhetővé válnak, a „comédie humaine” karakteres mozzanataivá. Mi még nem unatkozunk olyan töményen, mint az *Ivanov* szereplői, de igyekvésünk céltalanságának, mikrokozmoszaink jelentéktelenségének felismerése bennünket is kísért – immár évszázadok óta...

Egy mondat még a fordításról. Semmi baj Páll Antal (a név az én fülemnek álnévgyanús) egyszerű, korszerű, jól mondható szövegével; csak a szó szerinti összehasonlítás indokolhatná meg, miért nem volt megfelelő az eddigi választék: Elbert János, Spiró György, Forgách András munkái. (Gábor Andor ős-variánsa valóban csüggesztően korához kötött.)

Legvégül tartozom egy vallomással. Hozzám az ascheri *Három nővér* és a *Platonov* közelebb állt, kitüntetett pillanataik marandó nyomot hagytak nézői emlékezetemben, és ez most már nem is fog változni. Mindamelllett nyitott vagyok – és Ascher esetében különösen – az eddigi pályához képest új utak keresésére, és készséggel elismerem, hogy ez az *Ivanov* a Katona jelentős előadásai között foglal helyet. Megint egyszer kiderült: az ország egyetlen társulata

Koncz Zsuzsa felvételei

Szantner Anna és Fekete Ernő

ez, amely a szó legteljesebb értelmében társulatnak mondható, és legtöbb posztján jelentős, formájukat mindig hozó, azon túl pedig megújulásra is hajlandó színészekkel rendelkezik.

ANTON PAVLOVICS CSEHOV: IVANOV (Katona József Színház)

FORDÍTOTTA: Páll Antal. **DÍSZLET:** Khell Zsolt m. v. **JELMEZ:** Szakács Györgyi m. v. **VILÁGÍTÁSTERVEZŐ:** Bányai Tamás m. v. **ZENE:** Kovács Márton m. v. **DRAMATURG:** Fodor Géza, Gáspár Ildikó m. v. **ASSZISZTENS:** Tiwald György. **RENDEZŐ:** Ascher Tamás.

SZEREPLŐK: Fekete Ernő, Ónodi Eszter, Molnár Erika m. v., Bezerédi Zoltán, Szantner Anna, Máté Gábor, Rajkai Zoltán, Szirtes Ági, Nagy Ervin, Bán János, Olsavszky Éva, Kun Vilmos, Varga Zoltán, Morvay Imre, Fenyő Iván, Czakó Klára, Mészáros Béla, továbbá Nemes Szabina m. v., Polnauer Flóra m. v., Tarr Judit m. v., Erős Csaba m. v., Gévai Simon m. v., Horváth Zoltán m. v., Zarári Máté m. v.